

Tone Cevc

Pripovedno izročilo iz Kamniškega kota

V prispevku je objavljenih 17 povedk in 2 pravljici, zapisanih v narečju, ki jih je avtor posnel na magnetofonski trak v letih 1971-1973 v dolini Bistričice v okolici Kamnika (Kamniške Alpe). Med objavljenim gradivom je tudi legendarno izročilo o svetem Luku, ki je nevede ubil starše (št. 14). Povedka je ohranila v svojem jedru predkrščanski mit o Ojdipu.

The article contains 17 tales and 2 fairytales written in the dialect. The author recorded them on audio tape between 1971 and 1973 in the Bistričica valley near Kamnik (Kamnik Alps). The material contains a legendary tale about St. Luke who had unknowingly killed his parents (No. 14). The core of the tale has preserved the pre-Christian myth about Oedipus.

Ko sem prišel konec leta 1971 v Inštitut za slovensko narodopisje, v Sekcijo za ljudsko slovstvo, ki jo je vodil dr. Milko Matičetov, sem se kot prve naloge lotil zbiranja pripovednega izročila v kamniškemu kotu. Gorski svet nad Kamnikom mi je bil blizu, saj sem bil rojen v tem mestu pod gorami. Ščasoma se je nabralo toliko gradiva, da sem ga lahko obdelanega objavil: nekaj v monografiji o Veliki planini (CEVC, T., 1972, str. 54 ss.), drugo v razpravi o gamsih z zlatimi parkeljci (CEVC, T., 1973, str. 79 ss.), in v prispevku o okamnelih živih bitjih (CEVC, T., 1974, str. 81 ss.) ter v krajšem pregledu povedk iz Grintovcev (CEVC, T., 1973, str. 444-447). Častitljivi jubilej dr. Milka Matičetovega pa me je spodbudil, da sem pripravil za tisk še nekaj neobjavljenih povedk in pravljič, ki so obtičale v mojem predalu, ker niso sodile v teme, ki sem jih obravnaval v svojih prispevkih. Povedke in pravljičice iz kamniškega kota sodijo med vsebinsko in stilistično bogate pripovedi, z žlahtno pripovedno tradicijo (STELE, F. 1939, str. 329-343).

Zemljepisni okvir kamniškega kota

Slikoviti gorski svet, ki se odpira na severu Kamnika, je s pesniško metaforo poimenovan »kamniški kot«, medtem ko ustreznega zemljepisnega imena ta del

kamniškega ozemlja nima. Obsega doline Črne, Kamniške Bistrice in Bistričice, ki so poseljene z več manjšimi vasi in zaselki, razstresenimi do tisoč metrov visoko, med njimi leži najvišje zaselek pri cerkvi sv. Ambroža pod Krvavcem (1050 m). Njihovi prebivalci, pretežno kmeti, so se preživljali do druge svetovne vojne, tako kot povsod v Alpah, pretežno s poljedelstvom in živinorejo, mnogi tudi s plavljenjem lesa po Kamniški Bistrici, z drvarjenjem v bistriških in velikoplaninskih gozdovih, s kuhanjem oglja in apna, s poletno pašo živine na Veliki, Mali in Gojski planini pa tudi v Dolu, Konjščici in v planinah Krvavca. Ob vsakdanjem življenju in delu so se ponujale priložnosti za pogovore, za poslušanje povedk in pravljic, ki so jim bile naravni okvir gore, gozdovi, polja, travniki, senožeti in planine. Kamniški kot ni pretirano obljuden, še najbolj gosto je naseljena dolina Bistričice, ki se konča z Zakalom in nekaj domačijami pod obronki Kamniškega vrha. V poletnem času oživijo planine, z njimi vred pa davno kulturno izročilo, ki se je ohranjalo iz roda v rod skozi stoletja, morda tudi tisočletja. Med planinami je največja Velika planina, ki slovi po bogatem materialnem in duhovnem izročilu, katerega žlahtni del predstavljajo prav povedke in pesemsko izročilo.

O pripovedovalcih in zapisovanju izročila

»Vsaka prava ljudska pripoved je sad bolj ali manj zavestnega umetniškega prizadevanja. Od izročila je dano predvsem ogrodje, medtem ko meso, kri in dušo dobijo pripovedi vsakokrat sproti od pripovedovalca«. S temi klenimi besedami je dr. Milko Matičetov ovrednotil delež, ki ga imajo pri oblikovanju povedk in pravljic pripovedovalci; zapisovalčeva dolžnost pa je, da njihove pripovedi kar najbolj avtentično zapiše (MATIČETOV, M., 1956, str. 124 ss.). V kamniškem kotu sem naletel v 70. letih na nadarjenega pravljčarja, Komatarja Toneta, p.d. Jerištovega Toneta, rojenega 22. oktobra 1896 v znani lovski družini Bôsovih v Bistričici (KOPAČ, V., 1947, str. 89 ss.). Njegova mama je bila Špinova s Klemenčevega s konca doline Bistričice. Umrl je v Županjih njivah 17. maja 1976. Večji del povedk in pravljic, ki sem jih zapisal v kamniškem kotu, je sad njegovega pripovednega talenta. Njegovi zvesti poslušalci so bili vnuki in hčere, ki so ob snemanjih na magnetofonski trak znali ustvariti pravnje pripovedno vzdušje. Zgodilo se je včasih, da se pripovedovalec ni spomnil začetka povedke ali pravljice, pa mu je priskočila na pomoč hči ali vnuk, tako da je lahko brž zvezal strgane niti pripovedovanja. Drugi pripovedovalec, z občutno manjšim repertoarjem, je bil doma v Slevem pri Zgornjem Svatenšku. Kuharjev Tone, rojen leta 1902, je umrl na domu na Kregarjevem leta 1979, star 77 let. Oba naša najboljša pravljčarja sta izšla iz kmečkega okolja; iz njunih pripovedi odsevajo stvarne nadrobnosti iz kmečkega, drvarskega in tudi pastirskega življenja. Pripovedni stil obeh pripovedovalcev kaže značilnosti pristnih ljudskih pripovedi z dramatsko razgibano podobo, kjer je težišče dogajanj v dvogovoru (MATIČETOV, M., 1956, str. 127). Jerištovega Toneta je odlikovala hudomušnost, ki jo je vtikal v večino svojih povedk in pravljic. Ker sem vse pripovedi posnel na magnetofonski trak, je bilo mogoče ohraniti pri prepisovanju besedil značilnosti stila, kakor tudi narečnih posebnosti. Kadar je pripovedovalec povedal povedko večkrat, so bile posnete tudi variante, saj »več variant neke zgodbe kaže razvojno pot motiva« (MATIČETOV, M., 1956, str. 127). Pri tem se je včasih izkazalo, da je bila ponovljena pripoved boljša od prvega zapisa. Od že omenjenih pripovedovalcev iz kamniškega kota so prispevali delež k zbranemu gradivu tudi Čurgov oče iz Stranj, Kocjanov oče iz Sv. Lenarta na

Rebri, Hautežev Janez iz Sidraža in Bernardova mama iz Tunjic. Vsak, tudi najmanjši pripovedni drobec, ki so ga prispevali, pomeni koristen kamen v stavbi ljudskega pripovedništva s kamniškega ozemlja.

Mitična bitja v pripovednem izročilu

Povedke - bajke

V ljudskih pripovedih ločimo, kdaj pripovedovalec govori o »resničnih« dogodbah, kdaj pa nas popelje zgodba v izmišljeni svet. O povedki govorimo tedaj, kadar v zgodbi spoznamo kraj in čas dogajanja, poznani so tudi udeleženci. V pravljicah prevladuje domišljija; izmišljeni so kraji dogodka in tudi čas dogajanja je neznan, dogodek pa prepleten z domišljijским in realnim (KROPEJ, M., 1995).

Tudi za povedke iz kamniškega kota velja omenjena opredelitev. Po motiviki jih je mogoče razvrstiti v bajke, zgodovinske pripovedi, razlagalne (aitiološke) pripovedi in krščanske povedke ali legende (MATIČETOV, M., 1956, str. 120).

B a j k e razlagajo nastanek sveta, razne prikazni, naravne nesreče itn. Ob ljudeh in živalih nastopajo tudi bajna bitja. V izročilu iz kamniškega kota srečujemo: hudobnega duha, zelenega moža, škrate, bergmandlca, Laha, ki išče zlato, bele deklice, divje može in žene, gamsa z zlatimi parkeljci, zmaja, divjo jago, Pehtro babo, veter, čarovnice, ajde, Grke, Rimske deklice in še druga bajna bitja.

Bajka o »lintvernu«, ki se je prikljuval na kamniško stran pod Kamniškim vrhom, razlaga nastanek plazu, imenovan Kamniška ali Slevška roža (CEVC, T., 1973a, str. 444). Kako je Bog ustvaril žensko in kako je zmešal jezike v Babilonu, izvemo iz povedk, zapisanih v Županjih njivah:

1. *Kako je Bog ustvaril žensko*

Bog je ustvaru prvi dan nebo in zemlo. Poznej je narédu svet. Treti dan pa je réku, on, de so se reke ukəp stekale. Pô je pa Adáma, iz prsti (naredu). Pô je pa vidu, de mu je doug čas, je pa reku:

«Bom še tovaršico pərgnúu mu. Bom še tovaršico naredu!»

Pô mu je pa uzéu u trdnemu spajni, en rebrú. Pôj iz tistga rebrésa, je reku, de bo - ženska.

Pôj sevede, je pa ləsica ke skočúwa, mu je pa rebrə uzéwa. In un je pa hitrə hvastnu, je pa lisc rep odtərgou. Zato so pa ženske dons ku zvite kə zvitorepke.

(Pripovedoval Jerištov oče, Županje njive, 1970).

2. *Bog je zmešal jezike v Babilonu*

U Babilon, so pərpodvál, so bli tko močnə ženske, de so u birtah nosíwe po en cent. To pa ne vemo, kakšen je biu birtah, aj je biu od leva, aj je biu od medvéda kože, drugač bə se kuj pretrəgou..

In potem so že tolk visok pəršlə , de so nebeškega petelina slišal, kə je peu.

Pô je pa pəršu Boh k nem.

Je reku: «Kdo je za majstra?»

So pa djal: «Tála, pa tála, pa tála.»

No, prau: «Kako se pišejo, kako se jəm reče?»

Pa prau eden: «Sibu stric, jajcov pəc, bica bəc, grčou švrk.»

Pô jəm je pa šprahe zméšou.

Preh je bwa sam ena špraha, dej mámo pa šprah, ne vem kòk. Usak mámo sòjo. Pó pa nač več niso mogla nač déwat.

Če mu je reku: »Tóla pərnes«, je pa dargáč pərnésu, kə jam je šprahe zmešou.

(Pripovedoval Jerištov Tone, Županje njive. Zapisal T. C. 3. julija 1971).

V Veliki planini so srečevali pastirji b e l e ž e n e. Učile so jih uporabljati zdravilne rože, znale so ustaviti mleko živini, če jim pastirji niso dovolili pomolsti živine v pečo (CEVC, T., 1972, str. 57 ss). Pastirji so se zlasti bali d i v j i h m o ž , poraščenih z dlako po vsem telesu, ki so govorili pastirjem neznan jezik. Hranili so se s koreninami in gobami, pa tudi z mesom ubite živine. Živeli so v zijalki v Douji griči in se pokopavali v Doujih grobeh. (CEVC, T., 1972, str. 55 ss.). Divje može so srečevali tudi drvarji. Neki divji mož, več kot dva metra velik, se je prikradel v drvarsko kočo in požrl več drvarjev, ki so »golcarili« v Šomoški griči na Veliki planini (CEVC, T., 1972, str. 55 ss.). O »hudi mucu« in divjem možu, ki je kmeta učil kmetovati, je povedal Jerištov Tone tole:

3. *Divji mož in »huda muca«*

U Luč pər Kresník so imel engá (dóujga moža), kə je ke hodu na dom jest. Usák večer je pəršu, so mu dal en škaf kaše. Pój ənkat je pəršwó do tegá, de je pəršu medvédar z medvedam.

Je reku medvédar: »Če bə me prenočlǎ?«

Ja, práu: »Ohká. Est bə te rəd prenoču, če ne bə mú ənga, mam že kú ənga, kə pride usák večer jest, pa moram en škaf kaše mé!« »Oh«, prau komedjǎnt: »Sej pǎ sta glih za ukəp, kə sta oba divja, ne kər oba ukəp jest!«

Nǎ, pój ga je pa prenoču. Je pa djáu: »Bosta pa še ležáwa ukəp.«

Dǎbrǎ. Medved je kər šou ceu not u škaf, sevéde kə prešǎč, divji mož je pa z roko nǎsu (kašo v usta) ənkat je pa diuji mož, kə je kaše zmánku, udaru (medveda) za úh, pa práu: »Prasica, boš use požǎru! Medved pa u néga. Takət sta se pa začéwa tepst. Sta pršwá od doma dalǎč, mu je pa medved, vseen diujǎmu možu, u smǎreko ušóu, čeprav je biu ta močan. Pój ga pa en cajt ni bwó diviga moža. Pój kə je biu cajt je pa pəršu, čez neki časa. Je pa zaupǎu: »Pavər al maš še tisto hudo mucu?« »Ja«, je reku pauər, »jǎ mam še zmér. »Se bə ga rəd znébu. Je djáu: »ənkol več me ne boš vidu, pa tud sreče nauš mú!«

Pa res ni mú sreče, pój ménda, kokər sem jest slišu. Usé je bwó predán, pǎl, ceu grǎnt. Prej je menda tók védu. Je réku (divji mož): »Tóle reč bomo zoral, bómo tkóle sjal, tóle pa tla, de boste kej pǎrdélal.« Kə je pa vídu, de bo suh let - je pa res tist bwó.

»No.« ənkat je pa pəršú, je réku: »Pauər, bǎb péjt sját!« Je biu pa zmrznjen sneg.

»Na tó pa tó nívo!« Je pa bwa níva kóla: dǎ, pa nazaj ta gǎ. SevEDA, pauər je šú kər sját. Se je pa vǎs bob dǎ zmétou u dolino, un ga je pa šú u dolino zasút. Pa je pój u krtin biu, sevéde, sej ni bwó kej za govorít s tǎkmo.

Je pa djáu: »Ampak spomlád bom pa kej drújga usjáu!« Se je pa spomlad nardíwa, lepa spomlad, ne da bə kej drújga usjáu, krompir al kaj tácgá, bǎl pozn se je pa glih tko vzelenú tist bob, kokər dǎ bi ga pláču.

Pripovedoval Jerištov Tone, Županje njive, 1971. Zapisal T. C.

V kvatrnem tednu so srečevali pastirji, drvarji, ponočnjaki in predice k v a t r n i k e, mitična bitja v podobi žene, psa, belega moža s svečo ali zelenega moža. V Veliki planini pastirji niso smeli pasti živine po jesenskih kvatrah, drugače so imeli opraviti z Zelenim možem (CEVC, T., 1987, str. 68). V kvatrah predice niso smele ponoči presti, niti hoditi popotniki po svetu, ker so drugače na poti srečali kvatrnike, o čemer pripovedujeta naslednji povedki:

4. Na kvatrni četrtek se ne sme presti (Torka)

Pər Špin (u Zakal) je bwó, kə so predlə na kvaterni četrtek. Ponoč je Torka pəršwa prest. Je biu u hiš en jagər, je pa slišu kuwóvrat, je slišu kuwóvrat laufat. Pó je pa təm nek uzéu eno stvar, pa ke zagnóu, pa se je kulú čist izsú.

5. Drvar sreča v Beli bela moža s svečo v roki

Je biu en hólcar, kə je šú u Bistrco pər Bél, ponoč. Učasəh so le h nogám hodil. Pa kóš so mél. Usí so koše mel. Təkət še ni rúksakou bwó. Za ceu tedən hrane (so pərnesl sábo). Kilo špeha, mau koruzne moke, mejhən jěsha, mau kruha, pa še kakšən krəmpír. Je pa zravan Béwe pəršóu, sta pa dva moža stáwa təm. Béwa, pa obá sveče méwa. Pa ni vedu, al bə šou skoz, al ne? Təm, kə je tist most zraven Bewe. Iz Béwe gó se gré, je fejst pót. Je pa na usák stran en stáu, pa sveče sta méwa, obá. Pa učas se je slišou, če je kər biu, de morəš kər naprej itə. Póje je pa kər naprej šóu. Kə pa not pride (U Bistrco) je pa povédu; je biu kú prestrášen, kə je Kvátərnika vídu.

Pripovedoval Jerištov Tone v Županjih njivah 9. 1. 1972, zapisal T. C.

V pripovednem izročilu kamniškega kota odkrivamo še druga mitična bitja, ki jih včasih imenujejo samo »b a b a«, v Triglavskem pogorju pa Pehtra baba.

6. Pehtra baba

Po Gorenskəm səm slišu, de so mel Péhtre. De je strašíwa pastire pa ríhtawa tiste ta male, če ni glih kakšən ubógou. To je že doug, kə je bwó. To so pərpóduval star možakarjə.

Na Velk pwanin so se tist pastir pogovarjal o Pehtri babi. De je ena babəncə skrítə, pa Pehtra jo imenujejo. Pa jə h lovi. Čə jo je ker dražu, de ga je ulovíwa. Čə ga ujame, de ga ne spəsti, pa tku naprej. Pa čə je usú, je za nemú letéwa, de ga ujame. Takle pogovore so mel, tist star možakarjə. To je pərpodvóu Jeranov oča, pa Hautežov oča, pa Swatenški Johan pa Hebanov. Tist so blé, kə so se təkət pogovarjal. Mladi pastirji so ponavad nagajal takəm Pehtram. Takale pogovore so mel. Oni so se pogovarjal, de so blé (Pehtrə) u Trigláu.

(Pripovedoval Janez Komatar - Čurgou oče, Stranje. Zapisal T. Cevc 1970).

Na poti pred Pasjo pečjo je majhna ravnica, imenovana Babji trebuh. Tam je moral pastir, ki je prvič gnal živino v planino, darovati »Babi« nekaj denarja ali pa hlebček kruha. Jerištov Tone je opisal doživetje na Babjem trebuhu takole:

7. Baba pod Pasjo pečjo

Učasəh smo gnal u Pwanino nad Babjəm trebuham. Je bwó tko, de je usak, kə je pərvəkət šu, morou hlebec iz sábo nest. Təm je bla pod eno skaló baba. In kdo ni nesu, je tistga, kə je najprvi šu, ga je prec baba zagrabíwa, pa ga urgwa pod pwaz. Pó se jəh se pa otroc bal.

Še est, kə səm šú tə pərvəkát, sem hlebec kruha nesu.

Prau oča: »A maš hlebec?«

»Mam!«

Səm engá mejhənga mú... Mə ga je mat spekwa.

Dobə: Pa ke pridəm. Smo šlə po rovnəm ke.

Səm pa réku: »Dej pa nam nəč babe vidu!« Dej pa ne vem ke so Pasje pečine!«

Səm pa pājco u grmouje zagnóu. Je pa reku stric, kə je biu z mano - kdaj je že uməru! Práu: »Ne, ne, sej dela bo, usák cajt! Dela tə jo bom pokázu!« Pa ke pridemo, pa práu: »Dóns jo pa ni! Zdej pa žiher krəh ješ!«

(Pripovedoval Jerištov Tone, Županje njive, 1970)

V e t e r lahko dobi človeško podobo, o čemer govori povedka takole:

8. *Vetra se ne sme preklinjati*

Ena baba je prou veter kléwa. Pôj pa enkət pa pride, en dan, je glih pekwa, prou en strgan mož u to néno hišo.

Je pa djáwa: »Tak reveš sə, tla maš hlébəc.«

Je réku. »Jest səm tist, kə sə me skoz kléwa.«

Práu: »Vetər, moram med usəm trnam skoz itə.«

Práu: »Zdele bə jest tebe stərgou, smə pa hlebec dáwa, te pa ne bom!«

(Pripovedoval Jerištov Tone, Županje njive. Zapisal T. Cevc 1970)

V mraku so slišali in tudi videli pastirji v Veliki planini š k r a t e l n e. Podobni so pitčkom (CEVC, T., 1987, 67 ss.) ali račkam:

9. *Škrati*

Škrati so kokər račke, majn kokər naš otrok. Te səm pa jest vídu. Vídu. Pa ne engá. Preke večer se je šwó po grmouju, pa sə mau žvižgou, pa je že kmau pəršóu. Če si ti žvižgou, so un tud žvižgal. Pa so pəršlə, kané, pa skakal ke pa səm. Fajmošter je reku, enkət, ko sem mu povedu, to je biu še Céner, župnik.

Práu: »Ker lohká pride do təga, da ti bôjo reklə: Dušo prédej, pa mené kup!«

Sem réku. »Kaj bi dušo prdaju, se ne bojím!« Səm réku: »Jest nisem nač drújga naredu, koker, ke pa səm je skakau pa žvižgáu. Jest sem šu naprej. Práu: »Je kej po jest pəršóu?«. »Nəč!«

Nekdaj je to bwó, kajné.

(Pripovedoval Jerištov Tone, Županje njive, 1970).

Ponoči je mogoče slišati cvilenje in bevskanje psov, ki prehaja hitro z enega konca vasi na drugi. To je »d i v j a j a g a«. Srečanje z divjim lovcem in njegovim spremstvom je lahko nevarno:

10. *Divja jaga*

Dóujo jago səm tud jest že slišu. Zawájajo psə, dej kər je po svobód, nisəm ənkól slišu, preh səm pa še tud.

Təm kə práumo Prapreškə snožéta. Več psou ənbərt. Pa tud ni bwó dve, tri sekunde, so blə že tla. To je pa dóuja jaga.

Enkət je eden biu, kə je na pašt léžu, to səm jest slišu. Je pa dóuja jaga pəršwá.

Je pa djau: »A men pa nəč?«

Mu je pa vrgu en čověšk stegən, celo nogó. Je pa dam pərnescu pa (šu) fajmoštru pokazat.

Práu: »Kaj bo to?«

Fajmoštər je pa djáu: »Usák dan jo u frišən vod umíj, če češ, če ne jo bo teb utərgu ob lét. Mu je povedu, mu je djau: »Ob let bom pa ponó pəršú!«

Un jo je pa usak dan u frišn vod umívou. Ob let je pa po nó pəršu pa jo je uzéu.

Ampak, to bi jest rəd vedu, kakšən je biu, tist, kə je po no pəršu? Tistga bə jest rəd vidu.

(Pripovedoval Jerištov Tone, Županje njive, 1970).

Posebno moč imajo ljudje čarovniki »c o p r n k i.« Na Veliki planini so znali »narediti«, da je bilo kravam vzeto mleko (CEVC, T., 1987, str. 65 ss.), znali so leteti nad drevjem (CEVC, T., 1987, str. 66 ss.), spet drugi pa so lahko pomolzli ročaj sekire ali vrv in je priteklo mleko:

11. *Holcar, ki je molzel ročaj sekire*

Mēnda je holcar kər zasádu skiro u štor. Je reku: »Kdo ve, kako je tə krau ime, kə ma tak vime?« Pa je povēdu: »Jest vem!« Pa ni drugja. Samo kúla po štil je vleku, pa je mlek téku. Tist so še dōns əldje, kə znajo to nardīt.

(Pripovedoval Jerištov Tone, Županje njive, 1970)

12. *Žena je molzla vrv*

U Bistəršč je bwa ena, kə so ji reklə Kolobēštra. Je rēku nen sin: »Naša mama sam štrək čez štango vrže, pa mleka namouze kolk ga če«. Prau: »Mámo cele dēže masla.«

Razlagalne (aitiološke) povedke

Aitiološke povedke skušajo pojasniti, kako so nastale naravne posebnosti, npr. v človeški podobi oblikovane skale. Povedke o okamnelem lovcu, ki je šel na lov v kvatrnem tednu k Sv. Primožu nad Kamnikom in povedka o okamneli graščakovi hčeri na Malem gradu v Kamniku sodita v krog razlagalnih povedk (CEVC, T., 1973a, str. 444 ss.), Kako je nastal Farjev plaz pod Mokrico opisuje več povedk. V njih srečamo divje koze z zlatimi parkeljci, ki so bredle z nogami po zlatu v plazu ali jami (CEVC, T., 1973, str. 79 ss.). Na to izročilo se navezujejo tudi povedke o Lahih, iskalcih zlata. Natočili so ga v steklenico pri studencu, ki je izviral nekje v Mokrici (CEVC, T., 1973, 83 ss.). Zakaj je nastal v cerkvi v Zakalu velik madež, pa opisuje povedka takole:

13. *Turki v Zakalu*

Zakáwam so Turk kojne kovál, u cėrkəl. Se še dōns wúža pozna, de je kojn scáu not. Je pa u resnic, kajné. Mokro ni, ampak senca je tista pa fėrtik, glih tak kokər bi kojn scáu... Sej mámo kojna, bom pa ja vedu.

Pôj so pa vən pəršlə (Turk). Na to pər v so pər Žagar dobil eno babo, u trskah zakopáno. Pôj so jo pa za kite pərvezál za rep kojna. Pa kojna pogнал, tok cajt, de se je že čist isčərpawa, de se je usá izrúkawa. Pôj pa že ke gô u kwánc je že niso vlekłə, je že bwa fėrtik. Pô so pa u Zakál pəršlə, əldj so se usi skril, kaj pa bwô tistəh par hiš. So pa šlə u cėrkəv, so pa kojne kovál not. So pa vən pəršli, je pa kərváu dəš šu. So pa bli čist usə krváu. Čist usə, tku, dé so reklə mēnda, to so star əldje pravəl, moj starš tud, pa razən drug.

Pôj so pa rekəl:

»Tla pa ne bomo več!«

So pa šlə, krváu so blə. Pôj so se pral, mēnde, tla u črn nek. So šlə pa u Lúčo. U Luč so pa uši tok dobil.

So pa rekəl:

»Dej pa nəč več!« U ta kərváu Zakáu, pa u ušivo Lúčo - ənkól več!«

(Povedal Jerištov Tone v Županjih njivah, 1972).

Legende

Povedke o svetnikih ohranjajo včasih v krščanski preobleki še pogansko - antično pripovedno izročilo. Med takšne legende lahko uvrstimo izročilo o svetem Antonu puščavniku, ki je ukradel v peklju ogenj in ga odnesel ljudem v votli palici. Povedko je povedal Jerištov Tone v dveh variantah (CEVC, T., 1987, str. 67-68; 85). Motiv je temeljito raziskal dr. M. Matičetov in razkril njegovo antično mitično jedro. To se navezuje na mit o Prometeju, ki je vzel bogovom ogenj in ga daroval ljudem (MATIČETOV, T. 1995, str. 225 ss.). Tudi povedka o svetem Lukežu, ki je nevede ubil starše, ohranja v svojem pripovednem jedru predkrščanski mit o Ojdipu (GRAFE-NAUER, I., 1946, str. 68 ss.). Kako je Lukež ubil starše in se zato pokoril, je pripovedoval leta 1972 Kuhar Tone takole:

14. Sveti Lukež ubije starša (AaTh 931)

(Prerokvan je bwó, de bo Lukež sôja starša ubóu).

Oče je zmeri žáwosten biu, kə mo je (sinu) krəh vézu. »Zakaj je to?« Téga pa ənkár!« Tok cajt, de mu je oča mógu povedat to. »Tega pa nam ənkól naredu!«

Je pa zběžu u drug kraj, nekam. Tok daləč, de je... (nejasen zapis). Učās ni bwó potreban poseben daləč itə, kəkər bi dons mórou itə u Afriko, al pa še bogve kam, pa ga še najdejo. Pôj pa təm nasélu se, pa uženu se, usé.

Pôj sta pa oče en mat pozvedáwa, ke bi biu ták in tak čouk, tok cajt, de sta zvédwa. Kə sta zvédwa, sta ga pa šwa obiskát. Pô sta pəršwá ke na obisk, ga pa ni bwó doma. Sta pa prašáwa, ke je? Je pa šou na lov. Sta povédawa, kdo sta.

Žena jəh je pa posláwa na póstlo spat. Po sta pa spawa. Lukeš je pa biu na jag, je pa jágou.

Pa ga sreča en otrok. Prau: »Hej, Lukeš, kaj pa ti tle déwaš, tla jágaš. Tôja žena pa doma pər ənmú drugəm leži.«

»Hej«, je djáu: »To so otročje besede, to ni nəč!«

So pa šlə naprej. Pôlli ga je pa ena stara ženska sréčawa. Spet je ko povédawa.

»Kaj ti tle hodəš Lukeš, tôja žena pa doma z drugəm leži!«

»To kər babe govoré, to ni nəč« (je reku Lukeš).

Pôj ga pa en moški sreča. Pa spet glih ko povedu mô. Takət je pa že védu, de bo res.

»Kər moški govoré, to je pa lôhk resnica!«

Je pa dam pərlélu, je pa na póstlo šu gledat, jəh je pa təm dobiu, oba. Je pa s skiro oba pubóu. Pa vən pride, pa jəh pusti (manjka). Na dvoriš ga je pa žena sréčawa. Je pa že povédawa mo. Prau: »O, Lukeš, kako si ti srečen, oča pa mat sta te pəršwa obiskat.«

Takət ni vedu, kogá je naredu. Pô je pa popústu, se je pa pokoriu. Je pa tok deləč šú, de se je pər voləh pásu. Še zdej se z voləm máwa.

(Pripovedoval Tone Kuhar, p.d. Swatenšek zapisal T. C. v Zakalu, 8. 1. 1972).

Zgodbi o tragični usodi svetega Lukeža je Jerištov Tone dodal 9. 1. 1972 kratek pripovedni odlomek, ker mu je bila zgodba o Lukežu nerazumljiva. V odlomku je ohranjen drobec prvobitnega antičnega izročila, ki ga v besedilu Swatenškovega Tone-ta ne zasledimo:

15. Lukež nevede ubije starše

»Se mu je pa ponoč sanjál (Lukežu), de je mu sôjo mater za ženó. In od tistga naprej

je pa djau: »Sójo mater nisem posékou, saj matere nimam ənbene. Oče je pa biu u drujo oženjen, tistəm səm pa glave otséku!«

Rojstvo preroka Janeza Krstnika je razveselilo tudi naravo:

16. **Janez Krstnik**

Takət, kə je biu Janez Krstnik rojen, so djal, de so ble goré vesele, de so se od vesela užigale. Zato pa še dōns kres kúrjo.

(Pripovedoval Tone Kuhar, Kregarjevo, 1970).

Pravljice

«Pravlice» so radi poslušali otroci in tudi odrasli. Jerištov Tone je s svojim bogatim pripovednim zakladom kratkočasil poslušalce, ko je hodil po kmečkih domovih kot mesar in pri pripravljanju klobas z napetimi zgodbami pritegoval mlade in stare. Iz njegove pripovedne zakladnice sem izbral dve pravljici, ki kažeta našega pravljicarja kot spretnega in šegavega pripovedovalca.

17. **Pastir, ki je piskal na piščalko »čuden prečudež«** (AaTh 1525 P in ad 1651)

En pastér je naredu eno pišauko. Pa je piskou na pišáuko: »Čuden prečudež, čuden prečudež«. Je pa grajšak tud pasu žvino, kané, je mú velik žvine. Pa je na tist igrou. Pō so kəpəə mem pəršlə, je pa ta vélk vól predáu.

Je djau: »Oh, mam ku mejhno plačo, bom pa ta velk vol predáu«. Pō jəm je pa repe na konc porézou, je pa ta maləm vólam u nosnice požókou.

Pō jəh pa dam pəržéne, žvino. Pa prau: »Ja«, grajšak: »Ké so pa velk vól?« »Oh«, prau: »Ta mal so ta velke snedlə. Pogledjte, samo rep še mejhnə vən molé iz nosnic!«

Pō prau grajšák: »Ajá, to je tist, kə je en təč ceu dopóudne péw: čuden prečúdež!« To je pa zares, prau: »čúiden prečúdež!«

Pō pa pregledúje jəh, pregleduje. »Ja, glih ohká de je, kə je čuden prečudež, ne. De je več kə čudež.«

Pō je pa tist deček šu, s tistəm denarjəm u drugo državo. Ampak tist əldjé. Tud čudən je bwó. Je pa mú sam enga mačka. Enga mačka je mu prou rəd. Pa tistga mačka je sebó vleku. Pa je šu, u drugo državo. Pa je šu. Pride na ladjo, pride na eno ladjo, mačka je pa mú zmeri pod pájšho.

Učás so pa mel tku ladje, de jəh je veter gnóu. Pa pride silen vihar in vrže ladjo na suho. Ala, prebivauci təm, tist əldjé kə so blə təm, grejo ke k ladjə, so usé povezál. Pa jəh pred krála gnal. Təm pred králam je pa silən velik miš pəršwə. Lukna pər lukən, ku, de sta dva mogla krála preč z véjam gonít tiste miš pa podgane.

Deček je že kómej mačka krotiu. Enkət mu je pa le mačk skoču vən ispod pájšhe. Je pa ke skoču, je pa začéu tiste miš pa podgane grist. Miš pa podgane so iskale sóje, usaka sójo lukno pa cvəlile. U nekolko trenutkih je bwó usé dobrə.

Kral gléda tisto malo žval.

Prau: »Kdo má to žvál?«

Deček cágau stop pred néga.

Prau: »Est!«

Oba sta mogla ostat pər nému in silən dobrə se mu je godiu in po nekaj letih se je pa domóu vrnu, pa je začéu is trgovino trgvát. Kmal je usé zaslovél - »Pri máčku«

(Priповedoval Jerištov Tone, Županje njive, 1970).

18. *Dva pametna in en neumen sin* (AaTh 1542)

So bli tərjé sinovi. Edən je biu slaboumen. Sta ga pa una dva mógwa žvét. Sta na šiht hodiwa. Pô sta pa bwa huda na néga.

Sta djáwa: »Ne bova te imeva, mādva te ne bova žvéwa!«

Pôj pa le, on se še ménu ni. Doma kúhou, una dva sta pa šwa, na šiht.

In dobrə. Enkət sta ga pa u en žakəl zavezáwa. Sta ga pa ke k énmu vodnák dáwa. Ke not ga pa še nista vrgwa.

Sta djawa: »Popóudne bova not vərgwa. Déla še naumva, če bo kej bol, de bo kej otu déwat, ga náuva.

Tist cajt pa en mesar mém pəržene trôpo, veliko tropo volóu. Ta je pa u žaklu upóu, je reku:

»Pomági, za cesarja me stáujo, pa ne znam brát pa ne pisát!«

Mesar je pa djau: »Čaj, dej no«, je reku: »Ti téle vol žen kamər češ pa bəke!«

Prau: »Est pa znam brát pa pisát«. Prau: »Dobrə, bom pa ést šu za cesarja!«

No, prau: »Odvěš me!«

Ga pa odveže. Je pa šú vən not.

Brata ənkat pərtečéta, ga pa vržeta u tisto štirno. Sevéde, dej pa voda vəngá bəmváwa:

»Bək, bək, bək, bək, bək!«

Drug dan sta ga pa vidwa, kə je mim domače hiše vól pərgnóu pa bike.

Sta pa djáwa: »Ja, kók pa je to, sej midva sva ga u vodnak vərgwa, dej pa tók enəh volóv pərgnou?«

Sta djáwa: »Sej sva slišáwa, kə je not voda kəmpówa vən nega: »Bək, bək, bək, bək!«

Sta djáwa: »Kako je bwó?«

Je dju: »Če bi vidwa védwa kolk enəh bəkóu pa volóu, oba not grésta!«

Prau: »Poglejta me, kə səm jəh pərgnóu!«

Una dva sta not poskákawa, pój pa sta oba not ostáwa.

(Priповedoval Jerištov Tone, Županje njive, 1970).

O izvirnosti pripovednega izročila

Pristnost ljudskega slovstva (pravljic) se razkriva predvsem v jeziku, stilu, občutjih, domačim razmeram in navadam prilagojenih situacijah. (MATIČETOV, M. 1956, str. 138), manj pa v pripovedni motiviki, ki se navadno seli iz kraja v kraj in iz dežele v deželo. Izrečena misel velja seveda tudi za povedke in pravljice iz kamniškega kota. Naj misel podprem z domačim primerom, z varianto povedke o Kralju Matjažu, vpleteno v zgodbo o Križmanu, pisarju na kriški graščini pri Komendi:

19. *Odkod ime Kriška planina*

Kriška grašina je zato, kə se je en baron borju s Pégamam. Križman je biu za enga šribarja na grašin. Pô je pa prou rəd hodu po neznanəh potéh na sprəhód. Pô je pa pəršóu ku deləč, de že ni čist nəč ənkamər vidu u hosto ké je. Nbene steze, ənkamər naprej pa nazaj. Pô je pa biu zgubljen. Se je izgubu pred kokər eno veliko gričo, okol je bwo pa usé pouhən əngá grmouja. Pô se pa ənkat u grič odpréjo ena vrata. Je pa vən pəršú stər mož, kokər en mənəh. Je pa réku, če gre z nemó pogledat, kaj je tukej not, »kə səm jes vən pəršú«. Je djáu: - ne bi šu, sevede prou rəd, se je zanesu, kə je biu

mənəh. Je pa šu z nemo. Po sta pa šwa, globok pod zémlo, not. Not prideta prou do ené velike cerkve. Je sedu Križman. Je pa go nek bwó, ne vem dobər, se reče, pər svétmo Ambróš. Gó nék. Sta pa not pəršwá do hudo velike griče, iz stekla. Je bwa cerkav. Sta pa not poglédawa, skoz tə pərsvə ókən. Sta vidwa potrés pa povodən. Sta skoz tə druh okən poglédawa, sta pa vidwa hudó, hudó velik mərsvəh əldí. Skoz ta zadən vokən sta poglédawa, sta pa vidwa hudó veliko vojsko. Peš, pa na kojnəh, vojake, soldate. Vsa voják, so pa dremál, tud kralj je s sōjəm pər miz spáu. Pōj jəh je pa prašou: »Če še letajo srake po svet?« Una dva sta pa djáwa: »Še!« Je pa žawostən z gwávo odmájau. Se je pa kər naslónu, je še spau. »Kədər se pa dej zbudim«, je reku: »bodo hudé vojske nastale, jest bom premagou usé. Bo en hlev pa en pastér!« Kané. Pōj pa šou vən. Je šu dām. Tist je biu Križman. Zato je pa Kriška pwanina (To səm brau).

(Povedal Jerištov Tone v Županjih njivah, 1972).

Že površno primerjanje naše zgodbe z Jurčičevim Pisarjem Križmanom in Kraljem Matjažem, objavljeno v Novicah (GRAFENAUER, I. 1951, str. 221-223), potrjuje, da je Jerištov Tone zgodbo o Križmanu verjetno bral in jo po svoje priredil tako, da se dogaja v znanih krajih v okolici Kamnika. Mar niso podobno nastajale z »izposojenim pripovednim motivom« tudi druge povedke? Tako lahko prepoznamo v povedki iz Roža »Babilonščə turmn« (ŠAŠELJ, J. - RAMOVŠ, F., 1936, str. 25) našo povedko o Bogu, ki je zmešal jezike v Babilonu (št. 2); v avstrijski povedki »Der Wilde Mann und der Bär« (HAIDING, K., 1965, str. 50-51) našega »Divjega moža in hudo mucu« (št. 3) kot tudi v rožanski povedki o Gornem možu (ŠAŠELJ, J. - RAMOVŠ, F., 1936, str. 5-6)). V dobroveljski povedki o Rojenicah (KOCBEK, F., 1926, str. 244) prepoznamo motive, ki jih najdemo v kamniški povedki Sveti Lukež ubije starša (št. 14). Takšnih sorodnih pripovednih motivov je seveda še mnogo več, kot sem jih omenil na tem mestu. To samo potrjuje, da je tudi kamniško pripovedno izročilo zajemalo iz skupnega vzhodnoalpskega verovanjskega predstavnega sveta (KRETZENBACHER, L., 1941).

Viri in literatura

CEVC, T., 1972: VELIKA PLANINA. Življenje, delo in izročilo pastirjev, Ljubljana.

CEVC, T., 1973: Pripovedno izročilo o gamsih z zlatimi parklji iz Kamniških Alp, v: Traditiones 2, str. 79-96.

CEVC, T., 1973a: Nekaj povedk iz Grintovcev, Planinski vestnik 73, str. 444-447.

CEVC, T., 1974: Okamneta živa bitja v slovenskem ljudskem izročilu, v: Traditiones 3, str. 81-112.

CEVC, T., 1987: VELIKA PLANINA. Življenje, delo in izročilo pastirjev, Ljubljana, 2. dopolnjena izdaja.

GRAFENAUER, I., 1946: Narodno pesništvo, v: Narodopisje Slovencev 2, str. 12-86.

GRAFENAUER, I., 1951: Slovenske pripovedke o kralju Matjažu, Ljubljana.

GUNTERN, J., 1965: Walliser Sagen, Olten, 2. Auflage.

HAIDING, K., 1965: Österreichs Sagenschatz, Wien, 3. Auflage.

KOCBEK, F., 1926: Storie, v: Savinjske Alpe, Celje.

KOPAČ, V., 1947: Obledele podobe iz Grintovcev, v: Gore in ljudje (Planinski vestnik), št. 4-6, str. 89- 93.

KRETZENBACHER, L., 1941: Germanische Mythen in der epischen Volksdichtung der Slowenen, Das Joanneum. Schriften des Südostdeutschen Institutes Graz, Nr. 3, Graz.

KROPEJ, M., 1995: Pravljica in stvarnost. Odsev stvarnosti v slovenskih ljudskih pravljičah in povedkah ob primerih iz Štrekljeve zapuščine, Ljubljana.

MATIČETOV, M., 1956: Ljudska proza, v: Zgodovina slovenskega slovstva 1, str. 119-138.

MATIČETOV, M., 1972: Koroško zvezdno ime »Škopnjekovo gnezdo«, v: Traditiones 1, str. 53-64.

MATIČETOV, M., 1973: Zverinice iz Rezije, Ljubljana.

MATIČETOV, M., 1995: V mednarodni okvir vpeta slovenska ljudska pravljica (s sporočilom treh izbranih zgledov), v: 31. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Ljubljana.

STELE, F., 1939: Izročilo Tomaža Steleta. Narodno blago iz Tunjic pri Kamniku, v: Etnolog 11, str. 329-343.

ŠAŠEL, J. - RAMOVŠ, F., 1936: Narodno blago iz Roža, v: Arhiv za zgodovino in narodopisje, knjiga 2.

Summary

Narrative Tradition from Kamniški kot

The article contains 17 tales and 2 fairytales written in the Gorenjsko dialect. The author recorded them on audio tape between 1971 and 1973 in the Bistričica valley near Kamnik. Most of them had been narrated by Tone Komatar, popularly called Jeriš, from Županje njive (1896-1976).

According to their motifs these tales and fairytales from around Kamnik belong to the East Alpine oral tradition and contain mythological creatures such as *divji možje*, *divje žene*, *zeleni mož*, *gold-searching Lah*, *good-natured bele deklice*, *divja jaga* hunters, *pehtra baba*, *chamois* with golden hooves, *bergmandelc*, etc. The published material also contains the story of how God created the woman (No. 1) and how God mixed the languages of Babylon (No. 2). The territory of the Kamnik Alps abounds in stories about wild men and women (*divji mož*, *divja žena*). One of the stories described in the article is about a wild man who fought *huda muca* (agry cat) - the bear (No. 3). During Ember Week herders and loggers frequently met the so-called *kvatniki*, mythological creatures in the form of a woman or a white man holding a candle (No. 5). Several stories contain an evil mythological creature called *baba* (hag). When they first took the cattle to the mountain, herders from Velika planina had to present her with a loaf of bread or a coin (No. 7). In Gorenjsko herders were frightened by *Pehtra baba* (No. 6). In the mountains they also met mythological creatures resembling small birds, called *škrati* (goblins) (No. 9). The *coprnki* (wizards) knew how to milk ax handles (No. 11) or rope (No. 12). The article also contains aetiological tales from the Kamnik territory. One of these describes the Turks who were shoeing horses in a church in Zakal. After leaving the church bloody rain chased them from the valley (No. 13). An attractive legendary tale (No. 14) describes St. Luke who had unknowingly killed his parents. Its motif contains the pre-Christian myth about Oedipus who was fated to kill his parents.

The author incorporated into his collection also two fairytales. The first one is about a herder who could blow the magic whistle (No. 17) while the second describes two smart and a stupid son (No. 18). In his conclusion the author ascertains that the authenticity of oral tradition cannot be judged by its motifs which are often international, but rather by the language of the narration, the narrative style, the feelings expressed in the story, and the situations which are adapted to local customs and circumstances. In his papers Dr. Milko Matičetov, to whom the author has dedicated his article, had written in detail about these and many other important elements of folk prose.